

1. Inleiding

Een verwijzing naar de crisis in de jaren dertig ligt voor in de mond bestorven wanneer wordt gepoogd de diepgang en betekenis van de huidige crisis uit te drukken. Meestal blijft het dan bij globale impressies over de hoge werkloosheid, de armoede, het harde overheidsbeleid. Zo noemen Beishuizen en Werkman¹ een werkloosheidspercentage van 25 tot 30, en De Rooy² becijfert dat ongeveer twee miljoen mensen getroffen werden door de gevolgen van de werkloosheid. De naam Colijn staat nog steeds borg voor een crisispolitiek die met de hand op de knip de uitkeringsbedragen voor werklozen verlaagde en slechts van marktherstel een oplossing verwachtte. Dergelijke indrukken suggereren dat we genoegzaam op de hoogte zijn van de ellende van toen.

Maar met name naar verloop en oorzaken van de toenmalige werkloosheid zijn niet veel systematische studies verricht en over de werkloosheid van jongeren is al helemaal weinig voorhanden. In het kader van een studie naar jongeren, werk(loosheid) en adolescentie³ heb ik statistisch materiaal verzameld over de toenmalige jeugdwerkloosheid. Uitgangspunt bij die speurtocht waren twee vragen. Bestond er toen, net zoals nu, een onevenredig grote werkloosheid onder jongeren, en aan welke oorzaken kon die werkloosheid worden toegeschreven? Nu blijkt dat het beschikbare materiaal gebrekkig en versnipperd is, en dat er nog nauwelijks is gepoogd enige ordening in de brij aan te brengen⁴.

Bij een nadere analyse van het materiaal doen zich enkele verrassingen voor die de jeugdwerkloosheid van de jaren dertig in een wat ander licht plaatsen dan de overlevering leert. Opvallend is een lagere werkloosheid onder jongeren dan al het misbaar erover deed – en doet – vermoeden, ook lager in vergelijking met thans. In dit artikel wil ik aantonen dat dat samenhangt met economische herstructureringsprocessen die zich toen hebben voltrokken, en met de rol van jongeren als arbeidsreservisten daarin.

Maar voorafgaand aan de presentatie van het gevonden materiaal en van de conclusies is het noodzakelijk de beperkingen van de voorhanden cijfers te laten zien.

2. De aard van de statistische gegevens

Wordt ook nu geklaagd over de ontoereikendheid van de statistische gegevens over werkloosheid en willen werkgevers zelfs tot hertelling overgaan om een in hun ogen 'reëel' bestand aan inzetbare werklozen te produceren, voor die tijd zijn eveneens nauwelijks bevredigende cijfers over de omvang en duur van de werkloosheid aanwezig. In de jaren dertig bestaan er twee wijzen van officiële registratie naast elkaar. Ten eerste is er het indexcijfer dat de werkloosheid onder de in vakbonden georganiseerde arbeiders aangeeft. Dat indexcijfer drukt – ik citeer nu uit het *Maandschrift CBS* – 'in procenten de verhouding uit tussen het werkelijk aantal dagen van werkloosheid en het totale aantal dagen gedurende welke alle personen van wie de werkloosheid is nagegaan, ten hoogste werkloos hadden kunnen zijn'. De onderzochte groepen variëren gedurende de periode van de jaren dertig in grootte van 455.000 tot 525.000. Er werd, bij navraag bij vakbondsbestuurders in 1925, van uitgegaan dat de werkloosheid onder georganiseerden en ongeorganiseerden even groot was en het indexcijfer werd in die zin geïnterpreteerd. Aangezien echter de organisatiegraad per bedrijfstak aanzienlijk kon verschillen, is deze veronderstelling van een gelijkelijk verdeelde werkloosheid tamelijk dubieus. Ten tweede bestaat er een registratie van de bij de arbeidsbeurzen ingeschreven werkzoekenden, waarbij vanaf 1930 onderscheid werd gemaakt tussen werkzoekenden en werklozen. Aanvankelijk betrof het 42, maar na 1933 al 55 arbeidsbeurzen⁵. Aangezien deze cijfers ook later door het CBS worden gebruikt, zal ik verder deze gegevens hanteren. Bovendien wordt in deze statistiek ook onderscheid naar leeftijd gemaakt; bij het indexcijfer niet. Een andere overweging om geen gebruik te maken van het indexcijfer is dat het vakbondslidmaatschap onder jongeren niet erg verbreid was, zodat deze categorie in dat cijfer onvoldoende vertegenwoordigd is.

Naast deze officiële registratiecijfers is er ook onderzoek gedaan in een aantal gemeenten, waardoor meer inzicht in specifieke condities als leeftijd en werkloosheidsduur mogelijk is. Dit levert een derde bron van materiaal.

Het statistisch materiaal in de officiële registratie bij de arbeidsbeurzen is zeer beperkt. Zo bestaat er wel inzicht in de aantallen werklozen onder en boven de 18 jaar, maar daar blijft het vooralsnog bij, terwijl van jeugdwerkloosheid wordt gesproken wanneer het gaat over jongeren van 14 tot en met 24 jaar. Pas vanaf 1933 komen er gegevens met een uitsplitsing naar meer leeftijdsgroepen, en dan nog alleen voor mannen uit gemeenten met meer dan 5000 inwoners. Niet eerder dan 1 oktober 1935 zijn er volledige bestandscijfers beschikbaar naar leeftijd en geslacht. Dit is geen toeval of technische onvolkomenheid. Ondanks aandrang tot betere registratie schrok de minister van Sociale Zaken daarvoor terug. Hij was niet alleen beducht voor de hoge kosten die een onderzoek naar de feitelijke omvang van de jeugdwerkloosheid zou meebrengen; hij

meende ook dat zo'n onderzoek verwachtingen zou wekken waaraan toch niet zou kunnen worden voldaan, zoals het verstrekken van een geldelijke tegemoetkoming⁶.

Het is daarom niet verbazingwekkend dat in de vele publikaties over jeugdwerkloosheid uit het begin van de jaren dertig eigenlijk alleen onnauwkeurige schattingen de ronde doen, en deze variëren van 70.000 tot liefst 150.000 werkloze jongeren beneden de 25 jaar⁷. De wens tot betere registratie bleef bestaan en in steeds meer gemeenten is sinds 1937 de jeugdregistratie ingevoerd: een groei van 6 gemeenten in 1937 tot 23 in 1940. Dit levert dan een vierde bron van materiaal op. De jeugdregistratie betreft overigens alleen jongens van 14-21 jaar en is niet louter uit statistische motieven opgezet. Langs die weg werd ook geprobeerd meer controle op de jeugdwerklozen en hun deelname aan de jeugdwerklozenzorg uit te oefenen. De geringe participatie van jongeren in werkloosheidsprojecten was in de jaren dertig een voortdurende bron van ergernis en bezorgdheid en heeft mede geleid tot steeds terugkerende discussies over de wenselijkheid van een verplichte arbeidsdienst.

De betrouwbaarheid van de officiële registratiecijfers is afhankelijk van de regels voor inschrijving. Nu bestond er wel een inschrijvingsplicht bij de arbeidsbeurzen, maar alleen voor leden van werklozenkassen en voor degenen die van de steunregeling gebruik wilden maken. In aanmerking voor steun kwamen alleen kostwinners en kostgangers en de meeste jongeren behoorden als inwonende gezinsleden niet tot die categorieën. De inschrijvingsplicht werd overigens in 1935 ook uitgebreid tot 'alle, tot werken in staat zijnde, niet verdienende, inwonende gezinsleden van de ondersteunde en de bij een gesubsidieerde werkverschaffing geplaatste kostwinner'. Voor echtgenotes gold die inschrijvingsplicht alleen wanneer ze al eerder in loondienst waren geweest tijdens haar huwelijk, en voordat haar man in de steunverlening of werkverschaffing terecht kwam. Bovendien moest het gezin kinderloos zijn of moesten de kinderen de voortdurende zorg van moeder niet meer behoeven. Deze inschrijvingsplicht beoogde vooral om vrouwen en meisjes door middel van de eis van het aanvaarden van passende arbeid te dwingen tot het werken als dienstbode of werkster.

De inschrijving als werkloze en dus opname in de statistiek hing bijgevolg sterk af van het vooruitzicht op steun. Met name jongeren en vrouwen hadden van een zelfstandige inschrijving weinig te verwachten; financiële steun zat er niet in, tenzij ze kostwinner of al voor langere tijd kostganger waren. Kans op een baantje was er ook al nauwelijks. Het is een bekend feit dat vrouwen en jongeren zich in ruime mate niet inschreven. Het is natuurlijk moeilijk te achterhalen in welke mate dat het geval is geweest. Voor de jongeren bestaan er enige indicaties uit onderzoeken. Zo wordt door N.H. de Graaf in 1935 een percentage niet-inschrijvingen van 40 genoemd, en in oktober 1937 bleek dit percentage in drie gemeenten, waar de jeugdregistratie was ingevoerd, ook rond de 40 te lig-

gen⁸. In een rapport uit 1932 van de Landelijke Commissie ter bestrijding van de gevolgen van jeugdwerkloosheid, wordt vermeld dat meisjes 'doorgaans weer dadelijk werkzaam in het eigen gezin zijn en zich bovendien veel minder bij de arbeidsbeurzen melden'. Volgens een rapport uit 1940 moet echter worden bedacht dat 'met het voortschrijden der crisis het percentage werklozen dat zich laat inschrijven, grooter is geworden'⁹. Voor vrouwen ontbreken zulke indicaties. Er moet wel worden gewezen op de omstandigheid dat in de jaren dertig de ambivalente status van de werkende vrouw werd versterkt. Aan de ene kant werden er pogingen ondernomen om per circulaire dan wel wettelijke regeling de arbeid van vrouwen en dan vooral gehuwde vrouwen aan banden te leggen. De bekroning van de campagne tegen vrouwenarbeid werd gevormd door het wetsontwerp van minister Romme dat arbeid voor de gehuwde vrouw verbood en de leeftijd voor meisjes die wilden gaan werken op 16 jaar bepaalde. Het wetsontwerp werd uiteindelijk geen wet, maar het tekent het sociale klimaat dat vrouwen weinig uitnodigde zich in te schrijven¹⁰. Aan de andere kant was er de al genoemde verplichting tot inschrijving die vrouwen en meisjes tot huishoudelijk werk moest dwingen (vaak tegen geringe beloning, maar zo brachten ze tenminste nog wat in en dat kon de steunverleningsbedragen beperken). Verder werden vrouwen en meisjes als goedkope arbeidskrachten ingeschakeld, waardoor in sommige bedrijfstakken hun werkgelegenheidssituatie niet zo sterk verslechterde als die van de mannen.

Al met al is het problematisch een schatting te maken van de totale werkloosheid: de geregistreerde en de verborgen werkloosheid samen. In de jaren zestig zijn er door het CBS aanvullende cijfers op de bekende cijfers gegeven. Die aanvulling lijkt te berusten op arbeidsvolumeberekeningen. Er zijn ook de berekeningen van Velthuisen die al in de jaren dertig probeerde de omvang van de totale werkloosheid te bepalen, zie hiervoor bijlage 1. Hij wordt vaak geciteerd als 'particuliere schatting' volgens welke de omvang van de werkloosheid in de winter van 1936/37 niet rond de 475.000 ligt zoals de officiële cijfers aangeven, maar rond de 630.000. Nu hoeft dit probleem van de verborgen werkloosheid niet te betekenen dat daarmee de officiële cijfers waardeloos zijn. Ook in 1986 wordt publiekelijk alleen gerept over de registratiecijfers, terwijl er evident sprake is van verborgen werkloosheid. En ook van de huidige verborgen werkloosheid is slechts bij benadering een schatting te maken, zij het dat er nu meer elementen bekend zijn dan toen¹¹. Desondanks vormen dergelijke cijfers zowel toen als nu de meest betrouwbare basis voor analyses.

Ter afronding van deze bespreking over de aard van de cijfers volgt hier de definitie van werkloosheid zoals die bij inschrijving bij de arbeidsbeurzen is gehanteerd: 'Als werkloos worden beschouwd de personen van wie blijkt dat zij op het tijdstip der eerste inschrijving of van vernieuwing van inschrijving, noch in het eigen, noch in enig ander beroep, arbeid verrichten in den zin die aan het

woord “arbeid” is te hechten; personen die niet de volle week werken en die men zou kunnen noemen “gedeeltelijk werkloos” zijn niet in de statistiek vermeld. Personen die bij een werkverschaffing arbeid verrichten zijn beschouwd als werkloos’.

Met al het hierboven genoemde voorbehoud dienen de cijferexercities bekeken te worden die in de volgende gedeeltes worden geboden. De combinatie van gegevens en afleidingen die hier wordt voorgelegd, is nog niet eerder opgesteld en kan een leidraad bij verdere interpretatie en discussie vormen.

3. Het verloop van de werkloosheid

De gevolgen van de in 1929 uitgebroken crisis voor de werkloosheid werden pas tegen het einde van 1930 zichtbaar en voelbaar. In 1929 was het aantal werkzoekenden gemiddeld 63.600 en dat was sinds 1925 het laagste getal. Vanaf eind 1930 begon het aantal werklozen te stijgen. Het liep zeer snel op tot ruim het drievoudige in 1933, daarna vertraagde de groei wat. In dat jaar hoopte men dat een economische wereldconferentie te Londen een keer ten goede zou kunnen brengen en die verwachting, gekoppeld aan een aarzelend economisch herstel in de wereld, gaf wat lucht. Maar de conferentie mislukte en mede door de beruchte politiek van de gave gulden (het vasthouden aan de gouden standaard, terwijl veel andere belangrijke landen al tot loslaten waren overgegaan) kon Nederland niet profiteren van de opleving van de produktie die zich in een aantal landen was gaan aftekenen. Het aantal werklozen groeide weer snel aan tot de top, met een aantal van 475.000 in de winter van 1936/37, werd bereikt. Daarna zette een geleidelijke daling in, vermoedelijk omdat Nederland door de uiteindelijke devaluatie van de gulden meer kon meedoen in de verbeterde internationale situatie. Maar als factoren worden ook genoemd: de verhoogde defensieuitgaven, arbeid verrichten in Duitsland en de mobilisatie in 1939. Hoe het zij, Nederland ging de oorlog in met toch nog ongeveer 250.000 werklozen, ruim tweeëneenhalf keer zoveel als in 1930. Tabel 1 laat deze ontwikkeling zien vanuit verschillende cijferbronnen. Opvallend aan deze cijfers is dat ze in de ogen van iemand die aan de getallen van de jaren tachtig¹² is gewend, minder spectaculair uitpakken dan de doorvertelde schrikbeelden over de jaren dertig doen vermoeden. Zo lijkt het werkloosheidspercentage van 25 tot 30, dat Beishuizen en Werkman geven, wel erg hoog tegen de achtergrond van de geregistreerde werkloosheids-cijfers die een maximum van 14% (na aanvulling) laten zien voor de verhouding werklozen/beroepsbevolking, en van 17% voor de verhouding werkloosheid/totaal arbeidsvolume. Hun schatting zou neerkomen op een verborgen werkloosheid van ruim 400.000¹³.

Bij de kenschetsing van de werkloosheid als omvangrijk en verschrikkelijk, heeft wellicht een rol gespeeld dat de werkloosheid zo snel op een tamelijk hoog

Tabel 1: Werkloosheid naar jaargemiddelden, indexcijfer en geschatte werkloosheidspercentages

	jaargem.	% ¹	aanvulling ²	% ¹	in manjaren	% ³	index ⁴
1930	90.700	2.9	26.400	3.7	100.000	3.4	7.8
1931	138.200	4.3	51.800	5.9	190.000	6.6	14.7
1932	271.100	8.3	39.400	9.5	310.000	11.3	25.3
1933	322.900	9.8	27.100	10.6	350.000	12.8	26.8
1934	332.700	9.9	47.300	11.3	380.000	13.8	27.9
1935	384.700	11.4	45.300	12.7	430.000	15.6	31.5
1936	414.500	12.1	65.500	14.0	480.000	17.4	32.2
1937	368.900	10.6	41.100	11.8	410.000	14.3	26.9
1938	353.700	10.1	16.400	10.5	370.000	12.6	25.0
1939	295.600	8.4	4.400	8.5	300.000	9.6	19.9
1940	256.200	7.2					19.6

1. De schatting van het werkloosheidspercentage heb ik gebaseerd op een hypothetisch verloop van de beroepsbevolking tussen 1930 en 1947. Zie voor de berekening bijlage 2.
2. Op grond van welke uitgangspunten deze aanvullende cijfers op de geregistreerde werkloosheid worden gegeven, staat niet vermeld in de CBS-publikatie '1899-1979'.
3. Dit werkloosheidspercentage is gebaseerd op de verhouding werklozen en tewerkgestelden t.o.v. het totale arbeidsvolume in manjaren. De gegevens berusten op macro-economische berekeningen en de aantallen werklozen zijn o.m. vastgesteld aan de hand van de percentages werkloosheidsdagen (= indexcijfer).
4. Voor de betekenis van het indexcijfer, zie uitleg in tekst.

Bronnen: CBS *Maandschrift* jrg. 1930-1941.

CBS *Volkstelling 1930 en 1947*.

CBS *1899-1979, tachtig jaar statistiek in tijdsreeksen*.

niveau (rond en boven de 10%) kwam te liggen en dat lang bleef. In samenhang hiermee moet vooral de werkloosheidsduur in aanmerking worden genomen. Maar van belang is ook de materiële en sociale positie van de werklozen: de werkloosheidsverzekering en steunverlening waren zodanig dat niet alleen een fikse financiële achteruitgang, maar ook sociale discriminatie en isolement het lot werd van veel gezinnen. Dit betekende voor velen een leven in armoede en marginaliteit.

In die tijd werd werkloosheid van jongeren als niet minder dan een ramp afgeschilderd en het is daarom interessant na te gaan in hoeverre de cijfers dit beeld ondersteunen. Daartoe wordt nu het materiaal over de verdeling van de werkloosheid naar leeftijd en geslacht geanalyseerd.

4. Werkloosheid naar leeftijd en geslacht

Met enige moeite valt een gebrekkig overzicht op te stellen van de ontwikkeling van de werkloosheid naar leeftijdsgroepen en geslacht, in de tabellen 2, 3 en 4.

In het oog springt de relatief geringe werkloosheid onder vrouwen, zowel onder de jongere als onder de oudere leeftijdsgroepen. De jongere vrouwen nemen daarbij het merendeel van de werkloosheid voor hun rekening. Is de verhouding jongere/oudere vrouwen (de groep 14-24 jaar en de groep boven 25 jaar) in de beroepsbevolking 1 op 1 (hun aandeel in de vrouwelijke beroepsbevolking bedraagt 51,7% resp. 48,3%), bij de werkloosheid is die verhouding ruim 1,5 op 1 en in het topjaar 1936 zelfs 2,4 op 1. Maar ook onder de jonge vrouwen zelf zijn er verschillen. De verhouding van de jongste leeftijdsgroep (14-17 jaar) tot de wat oudere groep (18-24 jaar) is in de beroepsbevolking 1 op 2 (de respectievelijke aandelen in de beroepsbevolking bedragen 16,9% en 34,8%), maar bij de werkloosheid 1 op 1, hetgeen duidt op een oververtegenwoordiging van de jongste groep in de werkloosheid onder jonge vrouwen. Dit beeld oogt vertrouwd: nieuwkomers op de arbeidsmarkt kennen een relatief hoge werkloosheid.

Voor de mannen ziet het patroon er anders uit. Ten eerste treedt op de voorgrond dat zij een hoog werkloosheidsniveau kennen, hoger dan het gemiddelde. Ten tweede valt op dat de jongere leeftijdsgroepen lager uitkomen dan de oudere. Alleen de groep 18-24-jarigen benadert enigszins het niveau van de ouderen. Daarmee wordt de tendens die bij de meisjes werd gevonden weersproken. Dat blijkt ook in het aandeel dat de jonge mannelijke werklozen hebben in de gehele werkloosheid onder mannen. Het valt op dat zij in vergelijking met de verhoudingen in de beroepsbevolking ondervertegenwoordigd zijn. De groep van 14-24 jaar staat wat betreft de totale werkloosheid onder mannen boven de 25 jaar in een verhouding van 1 op 4 maximaal en 1 op 5,3 minimaal, terwijl in de beroepsbevolking die verhouding rond 1 op 3,7 ligt (de respectievelijke aandelen in de beroepsbevolking zijn 27,1% en 72,9%). Binnen de groep jonge mannen is er ook verschil. De verhouding tussen de jongste leeftijdsgroep van 14-17 jaar en de wat oudere van 18-24 jaar is bij de werkloosheid 1 op 5, en in de beroepsbevolking 1 op 3,4 (de respectievelijke aandelen bedragen 8,2 en 18,9%). De jongste leeftijdsgroep springt er derhalve relatief gunstig uit. Dit patroon bleef gehandhaafd, ook toen eind jaren dertig de werkloosheid onder jongeren tamelijk snel daalde.

5. Werkloosheidsduur

Het bezwaar van bestandscijfers en de daaruit berekende gemiddelden is dat ze geen inzicht geven in de dynamiek in het bestand aan werklozen. Er kunnen immers veel mensen kort en vaak ingeschreven zijn, maar ook velen lang. Het bestandscijfer geeft daarover geen uitsluitsel. De werkloosheidsduur is een manier om die dynamiek tot uitdrukking te brengen¹⁴. Nu levert de statistiek van het CBS geen gegevens over de duur van de werkloosheid. Twee andere bronnen

Tabel 2: Werkloosheid (7) naar leeftijd en geslacht, jaargemiddelde en percentage (6)

	14-17 jr.		18-24 jr.		14-24jr.		> 25 jr.		Totaal	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Mannen										
1930	1.800 (1)	0.9	—	—	69.100 (1)	—	2.8	—	—	—
1931	3.400 (1)	1.7	—	—	136.200 (1)	—	5.5	—	—	—
1932	8.100 (1)	4.0	—	—	260.400 (1)	—	10.5	—	—	—
1933	8.000 (1)	4.0	48.800 (2,3)	10.5	56.800 (2,3)	8.5	196.100 (2,3)	10.6	312.400 (1)	12.4
1934	8.900 (1)	4.5	50.000 (2,3)	10.7	58.900 (2,3)	8.8	209.000 (2,3)	11.2	320.300 (1)	12.6
1935	12.200 (1)	6.2	50.100 (2)	10.6	62.300	9.3	256.100 (2)	13.5	568.900 (1)	14.3
1936	15.600 (4)	7.9	59.100 (4)	12.4	74.700 (4)	11.1	324.500 (4)	10.8	399.200 (4)	15.3
1937	11.680 (4)	5.9	47.450 (4)	9.9	59.130 (4)	8.7	298.025 (4)	15.3	357.155 (4)	13.6
1938	11.680 (4)	5.4	42.055 (4)	8.7	52.715 (4)	7.8	288.330 (4)	14.3	341.045 (4)	12.8
1939	7.500 (4)	3.8	32.460 (4)	6.7	39.950 (4)	3.8	267.420 (4)	13.3	307.420 (4)	11.4
1940	7.600 (5)	3.9	27.995 (5)	5.8	35.595 (5)	5.2	242.465 (5)	11.9	278.060 (5)	10.2
Vrouwen										
1930	600 (1)	0.4	—	—	—	—	—	—	3.400 (1)	0.4
1931	1.200 (1)	0.9	—	—	—	—	—	—	6.800 (1)	0.8
1932	2.400 (1)	1.8	—	—	—	—	—	—	10.600 (1)	1.3
1933	2.500 (1)	1.9	—	—	—	—	—	—	10.600 (1)	1.3
1934	3.600 (1)	2.8	—	—	—	—	—	—	12.500 (1)	1.5
1935	5.100 (1)	3.9	5.500 (2)	2.0	10.600	2.6	5.500 (2)	4.3	16.800 (1)	2.9
1936	6.500 (4)	4.9	6.350 (4)	2.3	12.800 (4)	3.1	5.375 (4)	1.3	18.225 (4)	2.2
1937	5.150 (4)	3.9	5.140 (4)	1.8	10.290 (4)	2.5	5.795 (4)	1.3	16.085 (4)	1.9
1938	4.865 (4)	3.7	4.869 (4)	1.7	9.725 (4)	2.3	5.750 (4)	1.3	15.275 (4)	1.8
1939	3.465 (4)	2.6	3.900 (4)	1.4	7.365 (4)	1.7	5.360 (4)	1.2	12.725 (4)	1.5
1940	3.340 (5)	2.5	4.200 (5)	1.5	7.550 (5)	1.8	5.340 (5)	1.2	12.890 (5)	1.5

Totaal										
1930	2.400 (1)	0.7	—	—	—	—	—	—	72.500 (1)	2.3
1931	4.600 (1)	1.4	—	—	—	—	—	—	142.000 (1)	4.4
1932	10.500 (1)	3.2	—	—	—	—	—	—	271.000 (1)	8.3
1933	10.500 (1)	3.2	—	—	—	—	—	—	323.000 (1)	9.8
1934	12.500 (1)	3.8	—	—	—	—	—	—	332.800 (1)	9.9
1935	17.300 (1)	5.3	55.600 (2)	7.4	72.900	6.8	261.600 (2)	11.3	384.700 (1)	11.4
1936	22.100 (4)	6.7	65.450 (4)	8.7	87.550	8.1	327.575 (4)	14.0	417.425 (4)	12.2
1937	16.830 (4)	5.1	52.590 (4)	7.0	69.420	6.4	303.820 (4)	12.8	373.240 (4)	10.8
1938	15.525 (4)	4.7	46.915 (4)	6.2	62.440	5.7	294.080 (4)	12.2	356.320 (4)	10.2
1939	10.965 (4)	3.3	36.360 (4)	4.7	47.315	4.3	262.780 (4)	10.7	320.145 (4)	9.0
1940	10.940 (5)	3.3	32.205 (5)	4.2	43.145	3.9	247.805 (5)	10.0	290.950 (5)	8.1

(1) Ontleend aan de gemiddelde maandcijfers per jaar, in: CBS, *Maandschrift*, jrg. 1930-1936.

(2) Betreft bestandgegevens voor gemeentes met > 5000 inwoners, steeds per 1-10 van het jaar. In: CBS, *Sociaal Economische Kroniek*, jrg. 1935-1936.

(3) De gegevens voor 18-24 jaar betreffen in feite 18-25 jaar, en voor 25 jaar in feite > 26 jaar.

(4) Gemiddelden berekend uit de bestandgegevens per 1-1, 1-4, 1-7 en 1-10 van elk jaar. In: CBS, *Sociaal Economische Kroniek*, jrg. 1936-1940.

(5) Gemiddelden berekend uit de bestandcijfers per 1-1, 1-4 en 1-7, in: CBS, *Sociaal Economische Kroniek*, jrg. 1940-1941.

(6) Werkloosheidspercentages zijn berekend via de berekening van de beroepsbevolking zoals in bijlage 2 is uiteengezet.

(7) Verschillen met tabel 1 zijn toe te schrijven aan de berekening van gemiddelden via kwartaalcijfers.

Tabel 3: Aandeel jeugdwerkloosheid vanaf 1933¹ in gehele werkloosheid (in %)

	14-17/14-24 jr.			18-24/14-24 jr.			14-24/> 25 jr.			14-24/tot > 14 jr.		
	m	v	tot.	m	v	tot.	m	v	tot.	m	v	tot.
1933	14.1	-	-	85.9	-	-	28.6	-	-	18.2	63.0	-
1934	15.1	-	-	84.9	-	-	28.2	-	-	18.3	-	-
1935	19.6	18.1	23.7	81.4	51.9	76.3	24.3	192.7	27.8	16.9	63.0	18.9
1936	20.9	50.6	25.2	79.4	49.4	74.8	23.0	239.0	26.7	18.7	70.5	21.0
1937	19.7	50.0	24.2	84.3	50.0	75.8	19.8	177.6	22.8	16.5	63.9	18.6
1938	20.2	50.0	24.8	79.8	50.0	75.2	18.3	169.1	21.2	15.4	63.6	17.5
1939	18.7	44.0	23.2	81.3	56.0	76.8	14.9	137.4	18.0	13.0	57.9	14.8
1940	21.3	44.2	25.3	78.7	55.8	74.7	14.7	141.4	17.4	12.8	58.6	14.8

1. Gegevens gebaseerd op tabel 2

Tabel 4: Werkloosheidscijfers jeugdregistratie¹. Jongens 14-21 jaar

		14-17 jr.		18-21 jr.		14-21 jr.	
		abs.	%	abs.	%	abs.	%
31/12	1937	1573	17	2138	21.5	3711	19
	1938	2821	13.9	3741	16.7	6562	15.4
	1939	2289	8.8	3000	10.4	5289	9.6

1. Voor 1937: 6 gemeenten

voor 1938: 11-23 gemeenten

voor 1939: 23 gemeenten

Bron: *Rapport inzake zorg voor jeugdige werklozen*, 1940.

zullen daarom aan de orde komen: een werkloosheidsonderzoek in 29 gemeenten op 16 januari 1937 door het CBS¹⁵ verricht, en uitkomsten van de jeugdregistratie.

Het CBS-onderzoek betrof 21.761 jongeren van 14-24 jaar, en 88.605 ouderen vanaf 25 jaar. Naar schatting vormt die groep jongeren ongeveer 23% van het landelijke totaal aantal ingeschreven werkloze jongeren, als we aannemen dat het hier een representatieve steekproef betreft. Dit lijkt in kwantitatief opzicht redelijk wanneer men bedenkt dat het hier om ingeschreven werkloze jongeren gaat, en het totale aantal ingeschreven werkloze jongeren van 14-24 jaar per 1 januari 1937 92.000 bedroeg. In tabel 5 staat de uitkomst over de werkloosheidsduur. De tabel laat zich zo lezen: van alle jongens beneden de 25 jaar was 33,8% één jaar of langer werkloos, en was 66,2% gedurende het jaar voorafgaande aan het onderzoek niet onafgebroken werkloos. Voor de meisjes beneden de 25 jaar was dat respectievelijk 14% en 86%. Voor de mannen vanaf 25 jaar was 68% één of meer jaren werkloos en 32% korter dan één jaar. Voor de

Tabel 5: Werkloosheidsduur naar geslacht en leeftijd, 1937

	14-24 jr.		> 25 jr.	
	m	v	m	v
perc. ingeschreven				
laatste jaar	33.8	14.0	68.0	33.3
laatste 2 jr.	16.2	2.6	50.5	15.6
laatste 3 jr.	6.9	0.7	34.9	7.4
laatste 4 jr.	3.6	0.1	25.1	4.8
laatste 5 jr.	1.7	—	16.8	3.2
laatste 6 jr.	0.5	—	7.0	2.2
laatste 7 jr.	0.2	—	2.5	1.1

Bron: CBS, *Werkloosheidsonderzoek*, 1937

vrouwen vanaf 25 jaar waren die percentages respectievelijk 33,3% en 67,7%. Om deze uitkomsten te vergelijken met andere gegevens kan worden teruggegrepen op de jeugdregistratie die echter zoals vermeld alleen jongens van 14-21 jaar betreft. Voor 5 gemeenten (waarvan er ook één betrokken was in het CBS-onderzoek) is per juni 1939 de werkloosheidsduur nagegaan¹⁶. Als duurgrenzen werden 8 en 15 maanden aangehouden. Omdat de tijdsduur 15 maanden het meest lijkt te corresponderen met de grens van meer dan één jaar uit het CBS-onderzoek, worden hieronder per leeftijdsjaar de percentages voor die twee duurgrenzen gegeven (zie tabel 6). Voor zover de jeugdregistratie als een reële indicatie genomen kan worden, blijkt dat in 1939 de werkloosheidsduur voor jongens is afgenomen en dat klopt met eerdere bevindingen over de relatief snelle terugloop van de werkloosheid onder jongeren aan het eind van de jaren dertig.

Tabel 6: Vergelijking werkloosheidsduur 1937-1939

	leeft.	14 jr.	15 jr.	16 jr.	17 jr.	18 jr.	19 jr.	20 jr.	21 jr.
1939: 5 gem.	(15 mnd.)	—	7	13	11	15	20	24	26
1937: CBS	(12 mnd.)	2.6	11.3	14.3	13.7	17.6	26.9	29.0	34.7

Bron: *Tijdschrift van de Ned. Werkloosheidsraad*, 1939
CBS, *Werkloosheidsonderzoek*, 1937

Het CBS-onderzoek levert ook nog een andere maat voor de dynamiek in het werklozenbestand. Er is onderzocht hoeveel mensen regelmatig, zij het niet onafgebroken, ingeschreven zijn geweest. Voor mannelijke werklozen onder de 25 jaar geldt dat 40% in een tijdvak van 1-7 jaar voor 40-52 weken is ingeschreven. Voor mannen boven de 25 jaar is dat 76,6%. In het jaar voorafgaande aan het onderzoek was dus 60% van de jonge mannen niet regelmatig ingeschreven

geweest; voor de ouderen boven de 25 jaar was dat 23,4%. Voor de vrouwen beneden de 25 jaar is 15,6% in een periode van 1-7 jaar regelmatig voor langere tijd, dat wil zeggen 40-52 weken, ingeschreven geweest; voor de oudere vrouwen boven de 25 jaar was dat 26,3%. In het laatste jaar voor het onderzoek was van de jonge vrouwen 84,4% niet regelmatig voor een langere tijd ingeschreven, voor de oudere vrouwen was dat 63,7%. Ook hier komt weer naar voren dat langdurige en regelmatige werkloosheid zich in dubbel zo grote mate bij de mannen dan bij de vrouwen voordoet en dat oudere werklozen eveneens in dubbel zo grote mate daardoor worden getroffen dan jongere werklozen.

De jeugdregistratie biedt de mogelijkheid om op nog weer een andere wijze naar de dynamiek van het werklozenbestand te kijken. Er is namelijk opgetekend hoeveel jongens er ooit door werkloosheid getroffen waren. Dat levert het volgende op: per half april 1937 bedroeg het percentage jongens van 19-21 jaar dat nooit werkloos was geweest in twee gemeenten 45,6 en 49,8¹⁷. Op 1 januari 1938 beliep dat percentage voor 6 gemeenten voor alle jongens van 14-21 jaar 50,7¹⁸. Voor 23 gemeenten bedroeg in 1938 dat percentage 48 en in 1939 was het 45,3¹⁹. Als die percentages bekeken worden tegen de achtergrond van het werkloosheidspercentage voor die jaren, namelijk 15,4% respectievelijk 9,6% (zie tabel 4), dan lijkt het aannemelijk om een tamelijk grote roulatie in de werkloosheid onder jonge mannen te veronderstellen.

6. Werkloosheid naar beroep en opleiding

De verdeling van de werkloosheid over sociale categorieën wordt onder meer ook bepaald door opleiding en beroep. De hierboven gevonden patronen in de verdeling tussen ouderen en jongeren, mannen en vrouwen kunnen ook samenhangen met die factoren. In dit gedeelte zal ik nagaan of daarvan sprake is. Er zijn geen directe gegevens voorhanden over de verdeling van de jeugdwerkloosheid naar opleiding en beroep. Slechts langs indirecte weg kan een beeld worden gevormd. Het CBS-onderzoek en de jeugdregistratie bieden momentopnames, echter alleen voor mannen. De tabellen 7 en 8 geven enig inzicht. Uit tabel 7 komt naar voren dat jongeren op vrijwel dezelfde wijze als de ouderen verdeeld zijn over de bedrijfsklassen en sectoren. De werkloosheid is vooral hoog in de bouw, de metaalnijverheid, handel en verkeer en onder ongeschoolde arbeiders. Dit beeld komt ook naar voren in de sectoren. Tabel 8 laat voor een geringer aantal bedrijfsklassen de werkloosheidspercentages zien bij de groep van 14-21 jaar. Opvallend is het hoge percentage onder de categorie fabrieksarbeiders en losse werklieden.

Nu geeft deze verdeling van de werkloosheid naar bedrijfsklassen en sectoren nog geen uitsluitsel over de vraag of de werkloosheid ook verschillend verdeeld is over verschillende sociale achtergronden, posities en opleidingen. Daarover is

Tabel 7: Werkloosheid naar bedrijfsklasse en -sector, naar aandeel bedrijfsklasse en leeftijd in werkloosheid (alleen mannen), 1937

A: Bedrijfsklasse	< 24 jaar			> 25 jaar		
	abs.	%	aandeel (%)	abs.	%	aandeel (%)
Diamantbewerking	2	0.2	0.01	685	99.8	0.80
Drukkersbedrijven	292	21.8	1.59	1043	78.2	1.22
Steenkolen, turf etc.	986	21.8	5.37	3537	78.2	4.13
Bouwbedrijven	3589	15.1	19.53	20131	84.9	23.50
Houtbewerking	514	16.3	2.80	2641	83.7	3.08
Metaalnijverheid	2433	19.5	13.24	10047	80.5	11.73
Kledingindustrie	357	15.1	1.94	1998	84.9	2.33
Textielnijverheid	136	14.2	0.74	817	85.8	0.95
Voedings- en genotmiddelen	732	17.5	3.98	3432	82.5	4.00
Ongeschoolde arbeiders	3382	20.0	18.40	13469	80.0	15.72
Verkeerswezen	2648	15.3	14.41	14615	84.7	17.06
Handels- en kantoorpersoneel	2337	19.7	12.74	9527	80.3	11.12
Landbouw	902	21.7	4.91	3246	78.3	3.79
Huiselijke diensten	31	11.6	0.17	235	88.4	0.27
AVO	27	14.9	0.09	210	85.1	0.25
	18378	17.6	100	85660	82.3	100

B: Sector	< 24 jr.	tot.
Nijverheid	49.2	51.3
Landbouw	4.9	3.9
Handel en verkeer	27.1	27.9
Overige	18.7	17.0
	100.0	100.0

Bron: CBS, *Werkloosheidsonderzoek*, 1937.

niets bekend. Wel is vanuit volkstellingsgegevens 1930 een indeling gemaakt van de beroepsbevolking naar de positie die in de bedrijven wordt ingenomen.

Daarbij is een onderscheid gemaakt naar vier posities:

positie A: dit zijn de bedrijfshoofden voor eigen rekening, ook de meewerkende echtgenotes vallen hieronder;

positie B: dit zijn de bedrijfshoofden die voor rekening van een ander werken (zoals directeurs van NV's);

positie C: dit zijn bedrijfsleiders, meesterknechts etcetera;

positie D: dit zijn de gewone arbeiders, employées, knechts en ook meewerkende kinderen behoren hiertoe.

Tabel 9 geeft de uitkomsten van de verdeling van die posities over de bedrijfssectoren, leeftijdsgroepen en geslacht. Wat betreft de verdeling van de posities

Tabel 8: Werkloosheid naar beroep en werkloosheidspercentage in betreffend beroep, gemiddelde van 1937-1938; mannen

	Beroep	Werkloos	Werkloosh perc.
	14-21 jr.	14-21 jr.	14-21 jr.
Bouwbedrijven	3562	694	19.5
Metaalnijverheid	7363	925	12.5
Voedingsmiddelen	1077	289	7.1
Landbouw	3528	354	10.0
Vrije beroepen	4587	540	11.8
Fabrieksarbeiders	5575	1838	32.9
Losse werklieden en beroep onbekend	—	—	—
Handel en Verkeer	6583	595	9.0

Bron: *Rapport inzake zorg voor jeugdige Werklozen*, 1940.

Tabel 9: Posities in de beroepsbevolking, naar bedrijfsklasse, leeftijd en geslacht

1. Verdeling van posities in de beroepsbevolking over bedrijfsklassen, 1930, in %

	A.B.C.			D.		
	m.	v.	tot.	m.	v.	tot.
Nijverheid	16.8	9.6	15.8	83.2	90.4	84.2
Landbouw	40.4	46.6	41.5	59.6	53.4	58.5
Visserij	28.2	6.9	27.8	71.8	93.1	72.2
Handel en Verkeer	34.2	67.7	34.7	65.8	32.3	65.5

2. Aandeel in positie beroepsbevolking, naar leeftijd en geslacht, 1930, in %

	14-17 jr.		18-24 jr.		14-24 jr.		> 25 jr.	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
D	10.8	20.0	24.1	40.4	34.9	60.4	65.1	39.6
ABC	0.2	0.3	3.4	4.6	3.6	5.0	96.4	95.0

3. Verhouding tussen posities in beroepsbevolking, naar leeftijd en geslacht, 1930

	14-17 jr.		18-24 jr.		14-24 jr.		> 25 jr.		totaal	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
D/ABC	99.4	99.6	95.4	97.5	96.6	98.2	66.7	68.9	74.8	84.0

Bron: *Volkstelling*, 1930.

tussen mannen en vrouwen moet in het oog worden gehouden dat met name in de landbouw en handel (winkels) de meewerkende echtgenotes een geflatteerder indruk geven van het aandeel van de vrouwen in de zogenaamde hogere posities dan reëel is. Duidelijk wordt dat positie D vooral in de nijverheidssector

ruimschoots aanwezig is, en dat het aandeel van de jongeren in de posities A, B, C buitengewoon klein is, nog geen 5%.

Uit deze gegevens is een beredeneerde gissing te halen over de sociale groepen die door werkloosheid werden getroffen. Ervan uitgaande dat de sectoren nijverheid en verkeer/handel de helft van de werkloosheid voor hun rekening nemen en dat de positie D daarin ook overheerst, mag worden aangenomen dat het overwegend de gewone arbeiders en employées zijn die in die sectoren werkloos worden. Dit gaat dan zeker op voor de jongeren die hoofdzakelijk in positie D worden aangetroffen. In de sector landbouw en visserij zal de werkloosheid eerder de van bedrijfshoofden afhankelijke arbeiders treffen dan de bedrijfshoofden en meewerkende echtgenotes. Hetzelfde patroon mag verondersteld worden in de handel, in het bijzonder bij de winkels. Dit alles leidt tot de conclusie dat de werkloosheid hoofdzakelijk te lokaliseren is in de laagste sociale posities.

Over de relatie tussen opleiding en werkloosheid heb ik maar weinig informatie kunnen vinden. In een beschrijving van de uitkomsten van de jeugdregistratie over de eerste helft van 1939 staat vermeld wat de schoolopleiding is van 406 jongens van 14-21 jaar uit 5 gemeenten die 8 maanden of langer werkloos zijn²⁰. Daaruit blijkt dat 4 afkomstig zijn uit het BLO, 279 uit het LO, 60 na hun LO nog LBO hebben gevolgd, en 63 na hun LO nog ULO en/of MO. Dat betekent dat 84% niet meer dan een lagere of uitgebreid lagere opleiding heeft genoten. Vermoedelijk ligt dat percentage hoger omdat personen met MO ook tot die laatste categorie zijn geteld en uit de gegevens geen splitsing tussen ULO en MO is af te leiden. Om te weten of dit percentage voor de groep werklozen boven of onder het gemiddelde uitvalt, is een vergelijking nodig met de cijfermatige verhoudingen binnen de uitstroom uit het lager onderwijs. Voor 1936 levert dat het volgende beeld op (voor jongens): 30% gaat naar het algemeen voortgezet onderwijs, 35% naar het beroepsonderwijs en 35% volgt geen volledig dagonderwijs meer²¹. Van de jongens zal hoogstwaarschijnlijk 70% niet meer dan uitgebreid lager onderwijs halen. Dit percentage zal wel hoger zijn uitgevallen, aangezien bij het algemeen voortgezet onderwijs ook het ULO hoort. Bovendien is in deze cijfers geen rekening gehouden met de uitval uit het gekozen onderwijsniveau²². De werkloosheid naar opleidingsniveau, zoals die bij de groep jongens van de jeugdregistratie is gevonden, lijkt derhalve redelijk te corresponderen met de werkloosheid naar opleidingsniveau onder alle jongens. Ook dit gegeven wijst er op dat werkloosheid vooral bij jongeren met een lagere sociale achtergrond te constateren valt. Deze tendens is ook terug te vinden in de uitkomsten van retrospectief onderzoek van Philipsen²³. De in dit kader voornaamste resultaten worden in de onderstaande tabel 10 weergegeven. De statusklassen die Philipsen hanteert kunnen als volgt worden omschreven. Klasse I-III omvat de hogere beroepen, klasse IV de geschoolde arbeiders en de lagere mid-

Tabel 10: Werkloosheid volgens onderzoek Philipsen

a. Voorkomen en duur (in %) (in 1939)

	Ouderen	Jongeren
Niet werkloos:		
scholier/student	4	23
werkzaam	68	54
Werkloos:		
< 1 jaar	11	11
> 1 jaar	17	12
	100	100
	(N = 208)	(N = 277)

b. Sociale gelaagdheid in beroepsbevolking en werkloosheid (in 1936)

Statusklasse:	Beroepsbevolking (in %)		Werkloosheidspercentage					
	Ouderen	Jongeren	Ouderen			Jongeren		
			> 1 jr.	< 1 jr.	tot.	< 1 jr.	> 1 jr.	tot.
I	4	4						
II	4	6	2	5	7	2	5	7
III	25	30						
IV	37	32	11	22	33	11	19	30
V	25	22						
VI	5	6	20	28	48	26	19	45

denstand, en klasse V-VI de geoefende en ongeschoolde arbeiders. De uitkomsten wijzen in de eerste plaats op een omvangrijker werkloosheid dan de officiële cijfers aangeven en tonen in de tweede plaats dat de werkloosheid in de lagere sociale statusklassen geconcentreerd zit. Philipsen stelt dat het werkloosheidspercentage van 7 voor de klasse I-III nog misleidend hoog is, aangezien het bijna geheel voor rekening komt van de detailhandel en ambachten, de kleine zelfstandigen dus. In de derde plaats kan worden opgemerkt dat de verdeling van de werkloosheid naar sociale statusklasse voor de ouderen en de jongeren praktisch gelijk is, iets wat uit andere gegevens ook al bleek. Er is nog één aanvullend gegeven met betrekking tot de verhouding opleiding en werkloosheid, zij het niet naar leeftijd gespecificeerd. Volgens berekeningen van de commissie-Limburg, die zich bezig hield met de toekomst der academisch gegradueerden, waren in 1933 er 1445 academici werkloos, van wie 300 juristen, 300 chemici, 40 biologen, 315 leraren, 12 veeartsen, 434 Delftsche ingenieurs en 44 landbouwkundige ingenieurs²⁴. Op een totale academische beroepsbevolking van 23.507 (in 1930, Volkstelling) betekent dat een werkloosheidspercentage van slechts 6,1. Wanneer dit vergeleken wordt met de werkloosheid van andere sociale groepen, dan kan niet gesproken worden van een oververtegenwoordiging der academici in de werkloosheid. Daarmee worden ook de beruchte anekdotes ge-

relatieve over de ingenieur op de tram als specimen van een onverbiddelijk toeslaande werkloosheid van hoog tot laag.

7. Arbeidsmarktfactoren bij de verdeling van werkloosheid

Tot dusver heb ik geprobeerd, om met behulp van het weinige materiaal dat voorhanden is, inzicht te geven in de bestandscijfers over jeugdwerkloosheid en over de dynamiek in dat bestand. Eveneens heb ik aandacht besteed aan de verdeling van de werkloosheid over specifieke leeftijdsgroepen, over mannen en vrouwen en over naar opleiding en statuspositie verschillende sociale groepen.

In feite dient nog een belangrijk verdelingsaspect hierbij betrokken te worden, namelijk de verdeling van de werkloosheid over de regio's. Aangezien de statistiek hier in gebreke blijft, kan over die kwestie met betrekking tot jongeren niets worden geponeerd. Er zijn wel onderzoeken verricht naar de regionale verdeling van de werkloosheid, maar die zijn gebaseerd op het indexcijfer dat geen onderscheid naar leeftijd maakt en ze zijn veelal gericht op de vraag welke factoren die regionale verdeling tot stand heeft gebracht²⁵. Want dat er sprake is van een regionaal verschil in de hoogte van werkloosheid staat buiten kijf. Met name het recent gepubliceerde proefschrift van Kloosterman²⁶ verdient aandacht, ook omdat hij interessante stellingen aandraagt over de oorzaken van de werkloosheid in de jaren dertig. Maar daarop kom ik nog terug.

Tot nu toe heb ik de bespreking van de cijfers geplaatst tegen de algemene achtergrond van de economische crisis die tot verlies aan werkgelegenheid leidde. Toch zijn er specifieke factoren van invloed geweest op de hoogte en verdeling van de werkloosheid die betrokken moeten worden bij de interpretatie van het verloop van de werkloosheidscijfers. Ten eerste wijst Goudriaan²⁷ op het gegeven dat in 1938 de werkgelegenheid alweer op het peil van 1930 lag en dat de werkgelegenheid procentueel maximaal 7,1% daalde in die periode. Het werkloosheidspercentage gaat daar ver boven uit, zodat Goudriaan concludeert dat andere factoren dan verlies aan arbeidsplaatsen een rol moeten spelen. Hij noemt met name de toestroom van jeugdigen en de aanmoediging om zich op de arbeidsmarkt te melden. Dit laatste lijkt mij een vreemde verklaring gelet op bijvoorbeeld de campagne tegen arbeid voor meisjes en vrouwen en de bekende omstandigheid dat er onvoldoende arbeidsplaatsen te vergeven waren. Meer hout zou het demografisch argument kunnen snijden. Ook in de jaren dertig werd de aandacht hierop gevestigd en dit vormt dan mogelijk een tweede factor. In bijlage 2 heb ik berekend dat de beroepsbevolking in de periode 1930-1939 jaarlijks met ongeveer 40.000 toenam. Nu had zich ook in de jaren twintig een continue groei van de beroepsbevolking voltrokken, terwijl dat niet tot werkloosheid leidde. Men denke aan het zeer geringe werkloosheidspercentage in 1930. Op grond van een hoger geboortecijfer tussen 1920-1929 en een afna-

me van de sterftcijfers zou er, zo meende men in de *Nederlandsche Conjunctuur*²⁸, een grotere toename van 15-jarigen zijn dan eerst: voor de jongens van 15 jaar werd gerekend met een toename van 75.000 in 1931 tot 84.000 in 1939 en voor de meisjes van 15 jaar zou dat 75.000 respectievelijk 82.000 bedragen. In de onevenredig grote procentuele stijging van de jeugdwerkloosheid meende men deze bevolkingstoename verdisconteerd te zien. In een uitvoerige beschouwing over de relatie tussen werkloosheid en bevolkingstoename in een rapport van de Hooge Raad van Arbeid²⁹ werd alles nog eens op een rij gezet. Daar werd geconcludeerd dat bevolkingstoename op zichzelf niet tot werkloosheid hoefde te leiden. Zo was de laatste vijftig jaar de procentuele groei van de beroepsbevolking groter geweest dan de procentuele groei van de bevolking in de produktieve leeftijd van 15-64 jaar. In feite was de economische ontwikkeling van veel groter belang, zo werd gesteld. En alleen in die zin kon een wat vergrote bevolkingstoename een rol spelen wanneer de economische ontwikkeling stagneerde en er toch een relatief grote aanwas aan arbeidskrachten bleef. Later is door onder andere Keesing³⁰ het demografisch argument gehanteerd. Ook Kloosterman wijst op de demografische ontwikkeling als een factor die aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt tot een hoge werkloosheid aanleiding gaf, waarbij ook hij in navolging van anderen het demografisch effect bij de geboortengolf van de jaren twintig legt. Nu is het onmiskenbaar dat er zich een dergelijke groei in de jongste leeftijdsgroepen heeft afgespeeld. Het is echter geenszins gerechtvaardigd om op grond daarvan alleen tot een effect op de werkloosheidsontwikkeling te besluiten. Er dient namelijk rekening gehouden te worden met de participatiegraad van die leeftijdsklassen, en zoals bekend is de onderwijsdeelnahme daarvoor een belangrijke variabele. Op grond van beschikbare cijfers over de leeftijdsopbouw van de Nederlandse bevolking en het percentage van deelname aan het volledig dagonderwijs in 1930 en 1936 is na te gaan welk effect de demografische toename voor de jongeren heeft gehad³¹. Ik beperk me tot de groep 14-18-jarigen, aangezien het toename-effect met name daar te zien zou moeten zijn en omdat de onderwijsdeelnahme na de leeftijd van 18 jaar snel afneemt en nauwelijks nog betekenis heeft. Tabel 11 geeft de alleszins verrassende ontknoping: de groei van de leeftijdsgroep van 14-18 jaar wordt geheel opgevangen door de gestegen onderwijsdeelnahme. Er gebeurt echter nog meer: de stijging van de onderwijsdeelnahme is zo groot dat er in 1936 sprake is van een afgenomen aanbod van deze groep jongeren op de arbeidsmarkt.

Deze uitkomst staat de conclusie toe dat het demografisch argument voor de jongeren niet opgaat; ook al reikt het gepresenteerde materiaal niet verder dan 1936. De na 1937 in verhouding snel dalende werkloosheid van jongeren maakt het onwaarschijnlijk dat een demografisch effect zich heeft voorgedaan.

Na deze bespreking van de bevolkingstoename wil ik wijzen op een derde complex van factoren. Ik doel hier op de ontwikkeling van de rationalisatie en

Tabel II: Potentieel arbeidsaanbod 14-18-jarigen in 1930 en 1936 naar geslacht, op basis van jaarlichtingen en dagonderwijsdeelname

1930 (dagonderwijsdeelname)				1936 (dagonderwijsdeelname)		
Mannen		%	abs.	Mannen	%	abs.
14	74.630	36	26.867	84.820	46	39.017
15	75.900	24	18.216	86.300	32	27.616
16	77.185	18	13.893	80.615	23	18.541
17	76.154	13	9.980	73.027	17	12.415
18	73.623	9	6.572	72.873	12	8.745
tot.						
	376.892		75.448	397.635		106.334
301.444 pot. arb. aanbod				291.301 pot. arb. aanbod		
Vrouwen		%	abs.	Vrouwen	%	abs.
14	72.503	24	17.401	82.129	23	27.103
15	74.010	16	11.842	83.765	21	17.591
16	75.693	12	9.116	77.809	14	10.893
17	75.545	8	6.044	70.411	10	7.041
18	73.162	6	4.390	70.734	6	4.244
tot.						
	371.183		48.793	384.848		66.872
322.390 pot. arb. aanbod				317.976 pot. arb. aanbod		

Bron: CBS, *Leeftijdsophouw der bevolking van Nederland*, 1941

CBS, *75 jaar statistiek*

op de inzet van goedkope arbeidskrachten. Onder rationalisatie worden in dit verband twee samenhangende processen verstaan. Aan de ene kant de vergroting van de efficiëntie in de produktie door stroomlijning van de organisatie en aan de andere kant wat in de jaren dertig 'mechanisatie' werd genoemd en neerkomt op vervanging van arbeidskracht door machines. Beide kanten van het rationalisatieproces betekenen in elk geval op korte termijn verlies van arbeidsplaatsen. De inzet van goedkope arbeidskrachten kan het gevolg zijn van verschillende, soms gelijktijdig optredende, factoren. Om loonkosten te drukken worden duurdere arbeidskrachten door goedkopere vervangen; dit is een eerste proces. Die goedkope arbeidskracht kan differentieel worden ingezet: soms worden vrouwen als goedkope, maar wel geschoolde krachten op de plaats van geschoolde mannelijke collega's gezet. Soms worden jonge meisjes op de plaats van jongens en/of mannen geplaatst, ook worden jonge mannen aangetrokken om tot nieuwe geschoolde krachten te worden opgeleid. Dit tweede proces van differentiatie kan weer samenhangen met een derde proces waarin de mechanisatie leidt tot vervanging van geschoolde arbeiders/sters door ongeschoolden of door jongeren die ter plekke worden opgeleid in de hantering van de nieuwe

machinerie. Hieruit blijkt ook hoezeer rationalisatie en inzet van goedkope arbeidskracht met elkaar verbonden kunnen zijn.

Al de hier genoemde processen hebben zich in de jaren dertig voorgedaan. Ik zal eerst de rationalisatie aan de orde stellen en de kwestie van de inzet van goedkope arbeidskracht volgt dan vanzelf.

Rationalisatie was natuurlijk geen bijzonder kenmerk van de crisisperiode. Er werd al veel langer over gedebatteerd en ook toen al ging het erom in hoeverre rationalisatie tot een structureel verlies aan arbeidsplaatsen zou leiden³². De crisis bracht het vraagstuk weer in de belangstelling. Eén van de meest bekende manifestaties ervan is geweest dat in 1936 voor de sigarenindustrie een wet werd uitgevaardigd die mechanisatie aan banden poogde te leggen. Maar ook de Hoge Raad van Arbeid bracht in 1939 het al genoemde rapport uit dat de blijvende werkloosheid situeerde in het kader van de toegenomen rationalisatie en de daaruit voortvloeiende stijging van de arbeidsproductiviteit. Berekend werd dat in de periode 1925-1935 de gemiddelde jaarlijkse stijging van de arbeidsproductiviteit 3% bedroeg. Zou dit percentage voor de periode 1929-1939 worden aangehouden dan impliceerde dat voor eenzelfde hoeveelheid werk in 1939, waarvoor in 1929 100 arbeiders nodig waren, een afname tot maar 77 benodigde arbeiders. Op grond van de door haar uitgevoerde analyse kwam de commissie in haar rapport tot de gevolgtrekking dat als gevolg van de structuurwijzigingen in het economisch bestel gerekend zou moeten worden met een blijvende werkloosheid tussen 155.000 en 270.000 personen. Tegenover een dergelijke ontwikkeling zou derhalve economische groei en uitbreiding van de werkgelegenheid moeten staan en in de bijlagen van het rapport (onder andere van Tinbergen) werden tal van visies en maatregelen besproken die tot een vergroting van de werkgelegenheid zouden kunnen leiden.

Deze globale berekeningen en beweringen zijn uit te breiden met tal van andere gegevens. Zo vermeldt Van Heek³⁴ dat in de Enschedese textielindustrie ter bestrijding van de arbeidskosten zeer snel na het uitbreken van de crisis rationalisatiemaatregelen werden doorgevoerd die bij gelijkblijvende bedrijfsbezetting het aantal arbeidskrachten aanzienlijk terugbrachten (Van Heek noemt voor één bedrijf een reductie met 55%). Eenzelfde verschijnsel wordt door Cillekens³⁵ geconstateerd in de Maastrichtse aardewerkindustrie en De Baar³⁶ neemt een dergelijk proces waar in de kledingindustrie in Amsterdam. Maar ook in het *Maandschrift* van het CBS worden regelmatig rationalisatieverschijnselen vermeld en op een gegeven moment is er zelfs een soort standaardformule aan te treffen in de kwartaaloverzichten die neerkomt op het volgende (ik citeer nu uit afl. 5, 31e jrg., 1936, blz. 716): 'Door de gaandeweg sterk toegenomen mechanisatie der produktie is in veel bedrijfstakken de vraag naar volwassen mannen geslonken en wordt daar meer dan voorheen gewerkt met vrouwelijk of jeugdig mannelijk personeel'. Op welke bedrijfstakken dat dan slaat is simpel

na te gaan. Een opsomming volgt hier: de borstel- en kwastenmakerijen, de metaalindustrie, het broodbedrijf, de schoenfabrieken, de cacao-industrie, de fijn-aardewerkindustrie, de typografische vakken, de banketbakkerijen, de rieten en tenen meubelen, de herenkledingindustrie, de confectiefabrieken, de behangers en stoffeerdere, de timmerfabrieken en de meubelindustrie.

In deze formuleringen komt weer de verstrengeling naar voren van de kwestie van rationalisatie en inzet van goedkope arbeidskrachten. Hoezeer dit een probleem was bleek daaruit dat zelfs een terughoudende overheid kwam met een wetsontwerp aangaande 'tijdelijke bepalingen, strekkende tot het bereiken van eene betere verdeling van den beschikbaren arbeid in 1937'³⁷. De motivatie ervoor werd gevonden in het volgende: 'In tijden van crisis trachten verschillende werkgevers te bezuinigen door het vervangen van volwassen mannen door jeugdig of vrouwelijk personeel'. Er werd in replek op Kamervragen wel gesteld dat vervanging van volwassenen door jongeren en vrouwen niet op grote schaal zou zijn voorgekomen, maar er zou ook volgens informatie van de Arbeidsinspectie sprake zijn geweest van misstanden, waarbij dan naast de hierboven al vermelde meubel- en schoenenindustrie ook nog de zuivel- en sigarenindustrie werd genoemd. In dit verband moet ook de notitie worden vermeld die in 1940 in het *Maandschrift* verscheen en die handelde over het gebrek aan werkkrachten in de industrie. Er werd daarin gewezen op het tekort aan geschoolde krachten dat in sommige bedrijfstakken ontstaan was als gevolg van het toenemen der bedrijvigheid en verandering in werkmethoden. Eveneens werd gewag gemaakt van een tekort aan jeugdige arbeidskrachten, aangezien de scherpe concurrentie de drang tot aanwending van goedkope arbeidskrachten had doen toenemen zodat veel fabrikanten jeugdigen in hun bedrijf opnamen met voorbijgaan van de ouderen. Dit verschijnsel werd met name gesignaleerd in de sterk geïndustrialiseerde streken en betrof daar vrijwel alle bedrijfstakken.

Om na te gaan in hoeverre dit allemaal ook kwantitatief onderbouwd kan worden, staan verschillende bronnen ter beschikking. Het zojuist genoemde wetsontwerp geeft de volgende cijfers.

Per 1-1-1934 zijn in fabrieken en werkplaatsen werkzaam: 82.158 jongens van 14-18 jaar, 40.657 meisjes van 14-18 jaar, 473.228 mannen boven de 18 jaar, 89.631 vrouwen boven de 18 jaar. Per 1-1-1937 is dat: 84.234 jongens, 45.457 meisjes, 465.747 mannen, 91.413 vrouwen. Dat impliceert voor de jongens een stijging met 2,5%, voor de meisjes een stijging met 7%, voor de vrouwen een stijging met 1% en voor de mannen een daling met 1%. Spijtig genoeg vermeldt de Memorie van Antwoord niet op basis van welke bron deze cijfers zijn opgesteld.

Het CBS kent ook een statistiek van voortbrenging en verbruik voor een aantal takken van nijverheid. In het *Maandschrift* worden voor die bedrijfstakken

Tabel 12: Personeel in enkele takken van nijverheid, zoals voorkomend in de Statistiek van Voortbrenging en Verbruik, en aandeel van leeftijd en geslacht in personeelbestand

	Reeks 1 ¹								Reeks 2 ²							
	Mannen				Vrouwen				Mannen				Vrouwen			
	> 18 jr.		< 18 jr.		> 18 jr.		< 18 jr.		> 18 jr.		< 18 jr.		> 18 jr.		< 18 jr.	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
1930	135.874	71.2	20.170	10.6	22.096	11.6	12.771	6.7	135.874	71.2	20.170	10.6	22.096	11.6	12.771	6.7
1931	110.238	70.1	14.866	9.5	21.260	13.5	10.796	6.9	110.238	70.1	14.866	9.5	21.260	13.5	10.796	6.9
1932	86.937	68.9	10.410	8.3	20.069	15.9	8.788	7.0	86.937	68.9	10.410	8.3	20.069	15.9	8.788	7.0
1933	96.955	60.6	12.187	7.6	34.708	21.7	16.091	10.1	92.491	68.2	11.438	8.4	21.563	15.9	10.125	7.5
1934	102.726	61.0	13.872	8.2	35.618	21.2	16.068	9.5	95.723	67.8	12.782	9.1	22.547	16.0	10.102	7.2
1935	114.959	62.2	16.485	8.9	36.624	19.8	16.866	9.1	93.958	66.5	13.518	9.6	22.893	16.2	10.861	7.7
1936	119.780	61.4	19.016	9.7	37.871	19.4	18.531	9.5	102.711	66.1	16.462	10.6	23.952	15.4	12.423	8.0
1937	150.674	62.4	26.853	11.1	41.749	17.3	22.300	9.2	125.279	66.9	22.099	11.8	25.744	13.7	14.167	7.6
1938	158.341	63.4	27.279	10.9	42.505	17.0	21.495	8.6	130.993	68.1	22.134	11.5	25.537	13.3	13.540	7.0
1939	157.772	60.6	31.592	12.1	46.193	17.7	24.909	9.6	127.319	65.0	25.441	13.0	27.371	14.0	15.597	8.0

1. Reeks 1 geeft de cijfers over alle in de statistiek voorkomende bedrijfstakken;

2. Reeks 2 geeft de cijfers van alleen die bedrijfstakken waarover in de aaneengesloten periode 1930-1939 gegevens beschikbaar zijn.

Bron: *Maandschrift* CBS, 1930-1939

steeds de jaarcijfers gegeven van produktie, grondstofverbruik, personeelsbestand en aanwending van machines. Helaas ontbreken voor verschillende bedrijfstakken de cijferoverzichten over de gehele periode 1930-1939. Voorts is een beperking dat in het personeelsbestand alleen onderscheiden wordt tussen de leeftijd onder en boven de 18 jaar. En vanzelfsprekend is een tekortkoming van deze statistiek dat andere sectoren dan de nijverheid er niet in vertegenwoordigd zijn. Maar wederom, als indicatie voldoet het. Tabel 12 geeft de uitkomsten op twee wijzen: één reeks treft alleen de bedrijfstakken waarover cijfers beschikbaar zijn voor de periode 1930-1939, een tweede reeks geeft voor alle bedrijfstakken, voor zover ze opgenomen zijn in die periode, de cijfers. Ofschoon de uitkomsten iets verschillen, is de teneur dezelfde: het aandeel van de mannen in de werkgelegenheid neemt relatief gesproken af, terwijl het aandeel van de vrouwen en jongeren stijgt. Dit patroon komt, zij het in wat minder sterke mate, ook naar voren in de cijfers van de Arbeidsinspectie over de aantallen werkzame personen in inrichtingen waarop de Arbeidswet, de Veiligheidswet en de Steenhouderswet van toepassing is. Zie hiervoor tabel 13. Bij deze cijfers moet de aandacht gevestigd worden op het feit dat in de beginjaren van de crisis de werkgelegenheid voor jonge mannen afnam om na 1934 weer langzaam toe te nemen, de werkgelegenheid voor vrouwen toen juist steeg om daarna weer wat te dalen en de meisjes hun werkgelegenheid heel geleidelijk zagen toenemen. Dat correspondeert met de stelling van Janssens³⁸ die betoogt dat vrouwen niet alleen maar 'gastarbeid' verrichtten, maar wel degelijk ook een aantal relatief stabiele en geschoolde arbeidsplaatsen bezetten. Maar het komt ook overeen met de stelling dat jongeren en vrouwen als goedkope arbeidskrachten in tijden van crisis ingezet werden. De meest tegenstrijdige plaats nemen in dit verband de jongens van 14-18 jaar in; aanvankelijk worden ze geweerd om later toch ingeschakeld te worden. Dat kan voor wat betreft de nijverheidssector toegeschreven worden aan het feit dat er aanvankelijk een absolute uitstoot van arbeid plaats vond, die ook jongens trof en later, in samenhang met rationalisatieprocessen, een herstructurering van het arbeidsbestand optrad in de richting van jongere mannen als ongeschoolde of te oefenen arbeiders. Naast deze ontwikkeling van de werkgelegenheid in de nijverheid moet gewezen worden op een verschijnsel dat in de beginjaren van de crisis al werd gesignaleerd: jongens van 14-17 jaar kregen regelmatig tijdelijke baantjes als loopjongen, magazijnbediende of iets dergelijks omdat ze heel goedkoop waren³⁹.

De hier geboden verklaring voor de relatief geringe werkloosheid onder jongeren en vrouwen wordt op zijn minst niet ontkracht door het onderzoek van Kloosterman die in zijn onderzoek naar de regionale verschillen in de werkloosheid de betrekkelijke rigiditeit van de lonen als voorname factor voor verschillen in aanmerking moest nemen. Simpel gezegd komt zijn stelling er op neer dat de daling van de lonen die in de jaren dertig nominaal optrad nog geen reële da-

Tabel 13: Werkzame personen in inrichtingen waarvoor de Veiligheidswet, Steenhouwerswet en Arbeidswet gelden, naar leeftijd en geslacht

	Reeks 1 ¹								Reeks 2 ²							
	Mannen				Vrouwen				Mannen				Vrouwen			
	> 18 jr.		< 18 jr.		> 18 jr.		< 18 jr.		> 18 jr.		< 18 jr.		> 18 jr.		< 18 jr.	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
1929	623.682	71.0	104.499	11.9	97.065	11.1	52.476	6.0	627.961	69.9	104.666	11.6	113.529	12.6	52.753	5.9
1930	571.823	69.9	99.198	12.1	94.676	11.6	52.501	6.4	576.151	68.6	99.367	11.8	111.023	13.2	52.897	6.3
1931	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1932	470.903	69.5	82.296	12.1	83.879	12.4	40.533	6.0	500.957	64.2	91.184	11.7	137.984	11.7	50.422	6.2
1933	473.228	69.0	82.022	12.0	89.631	13.1	40.657	5.9	506.073	63.6	91.583	11.5	147.734	18.6	50.941	6.4
1934	472.098	68.6	82.255	12.0	92.700	13.5	40.796	5.9	507.009	63.3	92.080	11.5	51.565	18.9	50.668	6.3
1935	454.052	68.3	80.632	12.1	90.405	13.6	40.008	6.0	488.380	62.9	91.012	11.7	150.344	19.3	49.988	6.4
1936	466.600	68.1	84.134	12.3	91.794	13.4	42.737	6.2	500.256	62.5	94.963	11.9	152.183	19.0	52.612	6.6
1937	498.086	67.9	95.268	13.0	92.543	12.6	47.750	6.5	533.738	62.6	105.938	12.4	155.374	18.2	58.115	6.8
1938	526.730	68.3	98.015	12.7	95.581	12.4	50.296	6.5	658.218	63.3	118.350	11.4	197.677	19.0	66.280	6.4

1. Niet opgenomen zijn de werkzame personen in winkels, kantoren, apotheken, amusementsbedrijven, koffiehuisen en hotels, verpleeginrichtingen, aangezien geen aaneensluitende cijfers over de periode 1929-1938 beschikbaar zijn.

2. Bovengenoemde inrichtingen zijn nu wel opgenomen.

Bron: *Centraal verslag der Arbeidsinspectie 1929-1938*

ling impliceerde (de kosten van levensonderhoud namen nog meer af) en dat op grond van de relatieve duurte van arbeidskracht een hoog niveau van werkloosheid in stand bleef. Juist op grond daarvan postuleert hij dat zich de hierboven beschreven rationalisatieprocessen hebben voltrokken en voorts wijst hij op het belang van de gevoerde monetaire politiek die door handhaving van de gulden als sterke eenheid in feite de tendens om de loonkosten te drukken versterkte. Dus zowel de betrekkelijke duurte van de arbeidskracht als het overheidsbeleid werkte een inzet van goedkope arbeidskracht in de hand. Ondanks allerlei nuanceringen (zoals door Klein) blijft het toen gevoerde overheidsbeleid nog steeds aan te merken als één van de oorzaken voor de blijvende hoge werkloosheid na de beginjaren van de crisis⁴⁰.

Samenvattend kan over de factoren die bij de verdeling van de werkloosheid een rol spelen, met name voor zover die een bijzondere betekenis voor de jongeren hebben, het volgende worden gesteld. Ofschoon demografische factoren – de beroepsbevolking bleef groeien – een rol spelen, gaat dat juist niet op voor de jongste leeftijdsgroep. Hun gestegen onderwijsdeelname maakt hun kwantitatieve toename meer dan goed. De processen van rationalisatie en vervanging van duurdere door goedkope arbeidskrachten hebben zeker in het voordeel van meisjes en vrouwen gewerkt en later ook van de jongens. De relatief lage cijfers voor de werkloosheid onder jongeren kunnen voor een deel door die processen verklaard worden. Ook speelt daarin mee dat langdurige werkloosheid veel minder onder jongeren en vrouwen voorkwam dan onder mannen, zodat zij weliswaar geregeld door werkloosheid getroffen werden, maar weer sneller tijdelijk aan de slag konden.

8. Conclusie

Het blijkt lastig om een enigermate bevredigend statistisch beeld van de werkloosheid in de jaren dertig op te stellen. Het beschikbare materiaal over de geregistreerde werkloosheid levert over slechts enkele aspecten een globaal overzicht. Dit geldt vooral gegevens over de jeugdwerkloosheid. Door gebruik te maken van bronnen die steeds weer andere specifieke gegevens bevatten, is het echter toch mogelijk impressies te verkrijgen van enkele belangrijke punten. Daartoe moet gerekend worden dat voor vrouwen en jongeren de geregistreerde werkloosheid beduidend lager lag dan die voor de mannen en dat zij ook minder door langdurige werkloosheid getroffen werden. Onder de jongeren zijn het de jongens die qua omvang en duur van de werkloosheid slechter af waren dan de meisjes en dat geldt vooral de wat oudere jongens vanaf 18 jaar. De werkloosheid bleek voorts hoofdzakelijk de lagere sociale groepen uit de beroepsbevolking te treffen en dat gaat zeker op voor de jongeren. Die relatief geringe jeugdwerkloosheid en de geringe werkloosheid onder vrouwen zou beschouwd

kunnen worden als een artefact, met andere woorden: een gevolg zijn van een hoge verborgen werkloosheid. De bespreking van de oorzaken van werkloosheid bracht echter aan het licht dat juist de aard van de herstructurering in de werkgelegenheid gedurende de crisis jongeren en vrouwen betere kansen bood dan volwassen mannen. Ook de gestegen onderwijsdeelname van de jongeren in de leeftijd van 14-18 jaar kan betrokken worden bij de verklaring van die relatief lage cijfers.

Maar wellicht het meest interessante aspect dat uit het hier besproken materiaal naar voren komt, is het belang dat moet worden toegekend aan processen van rationalisatie en bijhorende inzet van ongeschoolde en goedkope arbeidskrachten ter verklaring van de blijvende hoge werkloosheid in de jaren dertig. Tot dusver is de aandacht veelal uitgegaan naar de overheidspolitiek (Keesing) of de structuur van de Nederlandse economie (Klein). Kloosterman heeft daaraan de dimensie toegevoegd van de relatieve starheid van de lonen waardoor arbeidskrachten uit de markt geprijsd bleven en hij heeft ook gewezen op het belang van de gestegen arbeidsproductiviteit door mechanisatie. De hier gepresenteerde gegevens over de rol van vrouwen en jongeren als klassieke arbeidsreservisten bij de transformatie van de samenstelling van het arbeidsbestand in het kielzog van mechanisatieprocessen, zouden aanleiding kunnen zijn voor een nadere analyse van de aard van de crisis. Daarbij zou naar mijn mening een interpretatie van het begrip crisis horen, die afrekent met het als ideologisch te bestempen idee van verstoring van de normale gang van zaken en die de maatschappelijke transformaties op sociaal, economisch en cultureel terrein op de voorgrond plaatst. Werkloosheid wordt dan ontdaan van het karakter van 'natuurramp' en gesitueerd als een deels onbedoeld en deels bedoeld produkt van politiek en economisch handelen.

Een dergelijke analyse maakt het voorstelbaar het verleden aan te wenden bij de beoordeling van de huidige situatie. Niet omdat er directe lessen te leren zijn, maar veeleer omdat de aandacht wordt gericht op factoren die ook nu een hoog werkloosheidsniveau in stand houden en tegelijk een essentiële verandering in de werkgelegenheidsstructuur bewerken. Factoren die niet noodzakelijk slechts één uitkomst hebben⁴¹. Maar met deze uitspraak neem ik misschien een al te groot voorschot op de les die ik de geschiedenis over een tijdje graag hoor geven.

Noten

1. Zie: J. Beishuizen en E. Werkman, *De magere jaren*, Sijthof, Alphen a/d Rijn 1980, p. 53.

2. Zie: P. de Rooy, Het isolement der werklozen, in: P.W. Klein en G.J. Borger, *De jaren dertig*, Meulenhof, Amsterdam 1979.

3. Het gaat hier om een promotieonderzoek naar de samenhang tussen adolescentie

(theorieën), identiteit en arbeid/niet-arbeid van jongeren.

4. Onlangs zijn twee publikaties uitgekomen die meer samenhang bieden, te weten: R. Kloosterman, *Werkloosheid in Nederland 1920-1939*, Hes Uitgevers, Utrecht 1985, en F.G.W. Goudriaan, *Geeft ons Nederlanders toch werk*, Staatsuitgeverij, Den Haag 1986.

5. De cijfers hebben alleen betrekking op geheel werklozen, dit in tegenstelling tot het indexcijfer. Daarbij is echter weer niet de proportie tussen geheel en gedeeltelijk werklozen bekend. Over de omvang van de groep gedeeltelijk werklozen is derhalve niet veel bekend. In het *Maandschrift* CBS zijn wel getallen te vinden van gedeeltelijk werklozen, maar het betreft dan alleen bij een werklozenkas aangesloten werklozen. Onder gedeeltelijk werkloos wordt verstaan 5 dagen of minder werkloos. Het percentage gedeeltelijk werklozen varieert tussen 2 en 6%. Velthuisen geeft ook een schatting van de omvang van de gedeeltelijke werkloosheid, zie bijlage 1.

6. Dit wordt vermeld door N.H. de Graaf in: *Jeugdwerkloosheid, De Jeugtleider*, 8e jrg., nr. 2, 1935, p. 18, en door W. Harttorff, *Jeugd zonder werk*, Van Loghum Slaterus, Arnhem 1934, p. 43.

7. Zie Harttorff o.c.

8. Zie De Graaf o.c. en *Jeugdwerkloosheidsproblemen, Pre-adviezen voor het Tweede Congres van de RK Nat. Commissie voor Jeugdwerklozenzorg*, Den Bosch 1938.

9. Bedoeld is: *Rapport inzake zorg voor jeugdige werklozen en wederopneming van oudere werklozen in het bedrijfsleven*, Alg. Landsdrukkerij, Den Haag 1940. In dit rapport zijn de meeste gegevens over de jeugdregistratie te vinden.

10. Een uitvoerige beschrijving van de verschillende pogingen tot beperking van de vrouwenarbeid en van het verzet ertegen is te vinden bij A. Schoot Uiterkamp, *Terug naar het paradijs?*, in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*, SUN, Nijmegen 1978, en ook bij E. Blok, *Uit de schaduw van de mannen. Vrouwenverzet 1930-1940*, SARA, Amsterdam 1985.

11. Schattingen over de totale werkloosheid voor 1983 komen uit op 1.340.000 (berekening door mijzelf, gebaseerd op Rapportage Arbeidsmarkt 1983 van het min. van SoZa-We, in: W. de Graaf, *Jeugdwerkloosheid, fricties en ficties*, Den Bosch, SMP, 1985) of, volgens verschillende definities, op 1.437.000 dan wel 1.209.000 (berekeningen door de Gem. Sociale Dienst Amsterdam, 1985), terwijl voor 1983 het officiële werkloosheidscijfer 800.635 bedroeg.

12. Een paar indicaties volstaan: het werkloosheidspercentage onder jongeren tot en met 18 jaar bedroeg 48,5 in 1983, onder alle jongeren beneden de 25 jaar 26,0 en voor het totaal aantal werklozen was dat 17,3. Het gaat hier over geregistreerde werkloosheid, waarbij als definitie voor werkloosheid is aangehouden: – ingeschreven zijn bij een arbeidsbureau; – geen arbeidsverhouding hebben; – bereid en in staat zijn 20 uur of meer per week te werken (dus gedeeltelijk werklozen voor 20 uur of meer worden meegeteld als werkloos).

13. Zie: J. Beishuizen en E. Werkman, o.c. Ook de berekeningen van Velthuisen tonen niet zo'n grote omvang. Het lijkt erop dat zij tot dit hoge percentage komen door uit te gaan van een onzelfstandige beroepsbevolking van 2.4 miljoen, terwijl in 1930 de totale beroepsbevolking al 3.1 miljoen bedroeg. Werkloosheidspercentages worden door het CBS over dit laatste totaal berekend.

14. De betekenis van deze dynamiek was niet onbekend, maar leidde blijkbaar niet tot statistische registratie. Zie o.a. J. Tinbergen, *De roulering in het werklozenleger*, *De Economist*, 1928, p. 772-782.

15. Zie: CBS, *Werkloosheidsonderzoek in 29 gemeenten op 16 jan. 1937*, Bijvoegsel van het *Maandschrift* CBS, afl. 9, jrg. 1937.

16. In: *Tijdschrift van den Nederlandsche Werkloosheidsraad*, 20e jrg., nr. 11, 1939, p. 239-240.
17. In: *Tijdschrift van den Nederlandsche Werkloosheidsraad*, 20e jrg., nr. 9, 1937, p. 222.
18. In: *Jeugdwerkloosheidsproblemen*, o.c.
19. In: *Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad*, 22e jrg., nr. 11, 1939.
20. In: zie noot 19.
21. Uit CBS, *Vijfenzeventig jaar statistiek*, 1974.
22. Het slaagpercentage voor ULO-leerlingen bedroeg in de jaren dertig 32% tot 45%, zie CBS, *De ontwikkeling van het onderwijs in Nederland*, De Haan, Utrecht 1951.
23. Zie: H. Philipsen, Beroepsmobiliteit en werkloosheid in de dertiger jaren, in: *Onderzocht en overdacht, Mens en Maatschappij*, Univ. Pers Rotterdam, 1972.
24. Zie: Ph. Idenburg, Inleiding voor de Vereniging van Delftsche Ingenieurs ter bespreking van de Toekomst der academisch gegradueerden, 12 nov. 1936, Den Haag 1936.
25. Zie b.v.: H. de Vries, Ongelijke werkloosheid, Nederland 1920-1940, in: P.W. Klein en G.J. Borger, 1979, o.c.
26. Zie: Kloosterman, 1985, o.c.
27. Zie: Goudriaan, 1986, o.c.
28. *De Nederlandsche Conjunctuur*, jrg. 1936, afl. 1, p. 7-8.
29. Zie: *Onderzoek naar de 'blijvende werkloosheid' en haar bestrijding*, Rapport van de commissie ingesteld bij beschikking van den Voorzitter van den Hoogen Raad van Arbeid d.d. 18 dec. 1936, Algemene Landsdrukkerij, Den Haag 1939, i.c. Bijlage VII, p. 267 e.v.
30. Zie: F.A.G. Keesing, *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939*, SUN, Nijmegen 1978, p. 175-176.
31. Zie: CBS, *Vijfenzeventig jaar statistiek*, o.c. en CBS, *Leeftijdsopbouw der bevolking van Nederland*, 1941.
32. Voor deze discussie kan onder meer verwezen worden naar Th. van der Waerden, *Over rationalisatie en werkloosheid*, NV Ontwikkeling, Amsterdam 1928; J. Tinbergen, *Technische ontwikkeling en werkgelegenheid*, NV Noord-Hollandsche Uitg. Maatsch., Amsterdam 1940; J. Laurier en F. Pot, Sociaal-democratische arbeidersbeweging en wetenschappelijke bedrijfsvoering 1920-1940, *Te Elfder Ure*, 1983, nr. 33, Annex; A. Knotter, Sociaal-democratische opvattingen van loonstrijd in Nederland (1918-1940), *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, jrg. 6, nr. 17, 1980.
33. Zie: noot 29.
34. Zie: F. van Heek, *Van hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat*, Boom, Meppel en Amsterdam 1973, p. 17-18.
35. Zie C. Cillekens en W. Roebroeks, *Werkloosheid en werk in Maastricht in de jaren dertig*, Stichting Werkgroep Geschiedenis Arbeidersbeweging Limburg, Maastricht 1983.
36. Zie: P.P. de Baar, Leven en werken van de Amsterdamse ateliermeisjes in de jaren dertig, in: Werkgroep Amsterdamse Arbeidersbeweging, *Werken rondom het IJ, Vakbondsstrijd in vijf Amsterdamse bedrijfstakken 1870-1940*, SUA, Amsterdam 1981.
37. In: *Handelingen der Tweede Kamer*, 1937, Bijlage 328, 1-2, 3, 4, 5, 6.
38. Zie: H. Janssens, Vrouwelijke (gast)arbeid in krisistijd, *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, jrg. 4, nr. 3, 1983.
39. Zie b.v.: A. Folmer, *De beroepskeuze in verband met de crisis*, Christelijke Psychologische Centrale voor School en Beroep, Amsterdam 1934.
40. Zie: P.W. Klein, Depressie en beleid tijdens de jaren dertig, in: P.A.M. Geurts en F.A.M. Messing (red.), *Economische ontwikkeling en sociale emancipatie II*, M. Nijhoff, Den Haag 1977. Zie voor een bespreking van het debat over de jaren dertig: J. de Vries.

'De wolf kwam...', de jaren '30 in Nederland: het economisch gezichtspunt, in: P.W. Klein en G.J. Borger, 1979, o.c.; voor een 'planbureau-achtige' reconstructie van die tijd zie: E. Harbers, J.W. Drukker en H. van der Meulen. Unemployment and economic policy in the Netherlands during the 1930s: some preliminary findings, more unresolved problems, in: *Unemployment, the Dutch perspective*, min. van SoZa, Den Haag 1983. Er zijn ook analyses die wijzen op de belangen van de verschillende kapitaalsfracties bij de gevoerde economische politiek, zie daarvoor F. Becker en G.J. van Oenen, De economische politiek van de jaren '30, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jrg. 2, nr. 1, 1978; L. Heynsbroek, De strategie achter de gouden standaard, Colijn en zijn critici, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jrg. 8, nr. 4, 1985; K. van der Pijl, *Een Amerikaans plan voor Europa*, SUA, Amsterdam 1978 (i.h.b. hst. 5).

41. Een vernietigende analyse van het huidige Nederlandse beleid is te vinden bij G. Therborn, *Arbeitslosigkeit, Strategien und Politikansätze in den OECD-Ländern*, VSA-Verlag, Hamburg 1985.

Geraadpleegde bronnen

Maandschrift CBS, jrg. 1930-1941.

Sociaal-Economische Kroniek, jrg. 1930-1941.

Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad, jrg. 1932-1939.

De Nederlandsche Conjunctuur, jrg. 1930-1940.

CBS, *Uitkomsten Volkstelling 1930*, deel VIII, Beroepstelling.

CBS, *Uitkomsten Volkstelling 1947*, deel A2, Beroepstelling.

Bijlage 1

Schatting van de totale werkloosheid – In het *Tijdschrift van den Nederlandsche Werkloosheidsraad* (TNW) heeft Velthuis vanaf 1935 verschillende artikelen geschreven waarin hij op grond van een door hem ontwikkelde methode cijfers gaf over de zomer- en winterwerkloosheid sinds 1930. Aangezien de bestaande indexcijfers geen aantallen aangeven, geen onderscheid maken naar geheel en gedeeltelijk werklozen, en bovendien gebaseerd zijn op gegevens van georganiseerden terwijl de organisatiegraad per bedrijfstak heel verschillend is, geven zij een onnauwkeurig beeld.

Met behulp van de indexcijfers en de percentages werklozen heeft Velthuis eerst een splitsing gemaakt naar geheel en gedeeltelijk werklozen, en vervolgens via de beroepstelling van de Volkstelling 1930 een betere hergroepering gemaakt van de rond de werklozenkassen georganiseerde beroepsgroepen. Met behulp van de gemiddelde werkloosheidspercentages is hij dan per nieuwe klasse het aantal geheel en gedeeltelijk werklozen gaan bepalen. Ook verrekent hij 1,5% groei van de beroepsbevolking per jaar. Dat levert dan de volgende tabel op, waarbij aangetekend moet worden dat hij pas vanaf eind 1936 cijfers voor vrouwen geeft.

Ten slotte verdient zijn opmerking aandacht waarin hij stelt dat deze cijfers niet meer dan een indruk geven.

Zomerwerkloosheid (april-sept.)				Winterwerkloosheid (okt.-mrt.)			
	geheel werkl.	gedeelt. werkl.	bij arbeids- beurzen inge- schreven werkl.		geheel werkl.	gedeelt. werkl.	bij arbeids- beurzen inge- schreven werkl.
1930	56.600	24.200	56.000	1930/31	266.600	92.100	123.000
1931	137.300	48.000	108.000	1931/32	394.500	99.600	231.000
1932	303.200	63.300	253.000	1932/33	501.200	101.700	345.000
1933	342.600	69.200	287.000	1933/34	507.700	103.700	351.000
1934	386.400	73.500	301.000	1934/35	544.000	117.000	391.000
1935	450.100	82.000	352.000	1935/36	587.500	129.100	427.000
1936	502.800	75.900	377.000	1936/37	561.300	107.100	418.000
1937	401.500		325.700	1937/38	483.800	94.200	399.300
			mannen vrouwen totaal				(geheel werkl.)
zomer	1936	450.900	35.000	485.900			
winter	1936/37	491.200	35.400	526.000			
zomer	1937	371.800	29.700	401.500			(TNW 1937 en 1939)
winter	1937/38	449.900	33.900	483.800			

Bijlage 2

Schatting beroepsbevolking 1930-1940

a. Volkstelling 1930

man :	2.415.367	76%
vrouw :	763.875	24%
totaal :	3.179.242	100%
(beroepsbev. is 40,1% van tot. bev.)		

Volkstelling 1947

man :	2.922.842	76%
vrouw :	943.603	24%
totaal :	3.866.445	100%
(beroepsbev. is 40,2% van tot. bev.)		

b. Groei totale bevolking is 99.400 per jaar gemiddeld. Groei beroepsbevolking daarvan 40,5% (d.i. het aandeel van de ber.bev. in de tot. bev.). Dat betekent 39.860 per jaar, in de verhouding 76-24 voor mannen en vrouwen. Dus: 30.300 per jaar voor de mannen, 9560 voor de vrouwen onder de veronderstelling van een gelijkmatige jaarlijkse toename. Voor de berekening van de leeftijdsgroepen in de beroepsbevolking is uitgegaan van de aandeelpercentages in 1930 en 1947. Die zijn als volgt:

	14-17 jr.		18-24 jr.		tot. 14-24 jr.	
	m	v	m	v	m	v
1930	8.2	16.9	18.9	34.8	27.1	51.7
1947	6.6	14.6	17.3	31.8	23.9	46.4

Door het verschil tussen 1930 en 1947 gelijkelijk over de jaren te verdelen is het verloop van de leeftijdsgroepen in de beroepsbevolking te bepalen. Dit alles resulteert in de volgende – hypothetische – cijfers.

c. Beroepsbevolking

	14-17 jr.		18-24 jr.		totaal	
	m	v	m	v	m	v
1930 1)	197.426	129.506	456.387	267.449	2.415.367	763.875
1931	198.099	129.550	459.785	267.608	2.445.667	773.435
1932	198.077	129.977	463.005	269.350	2.475.967	782.995
1933	197.995	130.375	466.165	271.053	2.506.267	792.555
1934	197.852	130.744	469.264	272.719	2.536.567	602.115
1935	197.648	131.085	472.303	274.346	2.566.867	811.675
1936	197.384	131.397	475.281	275.934	2.597.167	821.235
1937	197.060	131.681	478.198	277.485	2.627.467	830.795
1938	196.674	131.935	481.055	279.838	2.657.767	840.355
1939	196.228	132.161	483.852	282.171	2.688.067	849.951
1940	195.722	132.359	486.587	283.626	2.718.367	859.475

1) Feitelijke cijfers uit volkstelling 1930